

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

**Актуальні проблеми
вітчизняної та всесвітньої
історії**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету
Випуск 12

Рівне – 2008

Збірник наукових праць

“Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії”

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 12. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2008. – 309 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан Михайлович, кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне).

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне).

Науковий редактор:

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Члени редколегії:

Гайбонюк Володимир Дорофійович, кандидат історичних наук, професор, Заслужений діяч культури України (м. Рівне).

Галуха Любов Юріївна, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Давидюк Руслана Петрівна, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Жилюк Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор (м. Острог).

Литвинчук Анатолій Іванович, кандидат історичних наук, професор, Заслужений діяч культури України (м. Рівне).

Савчук Петро Оксентійович, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне).

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський).

Стоколос Надія Георгіївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Терешко Юрій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Швецова-Водка Галина Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне);

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Згідно постанови президії ВАК України часопис „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії” визнано фаховим виданням у галузі історичних наук

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 4 від 30 листопада 2007 р.

За достовірність фактів, дат, назв і т.п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не співпадати з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.

Рівненський державний гуманітарний університет

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2008

ЄВРЕЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ АВТОРИТАРНИХ/ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1930-Х – ПОЧАТОК 1940-Х РОКІВ)

Оскільки обрані нами хронологічні рамки включають три періоди (останні роки існування Другої Речі Посполитої, радянізацію 1939-1941 рр. та час, коли західноукраїнські землі окуповано нацистськими окупантами), визначена в назві стаття проблема не вписується в традиційний історичний дискурс. Однак такий ракурс прийнятний для політологічного осмислення, оскільки створює продуктивну для наукового пізнання ситуацію міжпредметного „прикордоння”. Перетинання історії й етнополітології дозволяє, наприклад, визначити основні тенденції в зайнятій євреями Західної України політичній позиції впродовж другої половини 1930-х – на початку 1940 рр. Водночас запропонована постановка питання сприяє з'ясуванню особливостей у ставленні різних держав, які встановлювали свій політичний контроль над західноукраїнськими землями, до однієї з національних меншин. Цей аспект і визначає завдання нашої розвідки.

Означені проблеми досліджені у вітчизняній історії й етнополітології недостатньо. Серед поодиноких праць, які безпосередньо чи опосередковано торкаються обраного нами предмету дослідження комплексністю аналізу виділяється монографія Я.Хонігсмана [12, с. 68-131]. Що ж до доробку іноземних учених, то основний його комплекс формують роботи, які присвячені Голокосту. Автор однієї з найвідоміших з них Ш.Спектор [21]. Стосовно ж до робіт, які з'явилися останніми роками й фокусують увагу на різних аспектах проблеми в досліджуваному хронотопі, то серед них назвемо книгу ізраїльського вченого Ш.Редліха. Значний комплекс наведеного в ній нарративу – результат польових досліджень вченого, який народився в Галичині [10].

Проблема, що досліджується нами в статті, тією чи іншою мірою аналізується й науковцями Польщі. Для прикладу – розвідка Т.Снидера, який зосередив увагу на позиціонуванні євреїв та їхній долі в час встановлення в Західній Україні радянської влади та німецької окупації [20]. Контroversійність першої з названих проблем висвітлена в роздумах Ч.Гжеляка [15] та інших публікаціях польських учених.

Завдяки активному дослідженню долі українців у Другій Речі Посполитій на сучасному етапі, власне – зосередженню уваги вчених на національній політиці Варшави протягом двадцятиліття між світовими війнами, її стратегію в цій сфері суспільного життя можна вважати на сьогодні загальновідомою. Зазвичай вітчизняні дослідники небезпідставно звертають увагу на такі її компоненти, як осадництво, спроби денационалізації українців, реалізацію підсудчиками стратегії „державної асиміляції” тощо. Водночас розширення об'єкт-предметного поля іншими суб'єктами дозволяє стверджувати, що ті чи інші заходи, які суперечили інтересам інших національних меншин, здійснювалися польським урядом фактично повсякчас. Це зумовлено тим, що він, як і сейм і сенат (завдяки чисельному домінуванню в ньому поляків), перетворився в засіб для створення преференційного режиму, який мав задовольнити інтереси й сподівання титульної нації.

Усвідомлення цього факту важливе передусім з теоретичної точки зору. Він – один із тих значимих аргументів, який спонукав відомого американського соціолога Р.Брюейкера сформулювати гіпотезу про „держави, які націоналізуються”.

Така постановка питання не в останню чергу зумовлена тим, що впродовж існування Другої Речі Посполитої її центральна влада намагалася нав'язати національним меншинам стандартизовані культурні елементи. Цим, зрозуміло, польська політична еліта порушила паритет інтересів останніх і титульної нації. Це й зумовило відхід від моделі „громадянської держави”. Згідно Р.Брюейкера, в ній, завдяки сповідуванню представниками влади ліберальним цінностям і визнання національності категорією індивідуальних прав громадянина, самість „чужих” не перетворюється в об'єкт державної політики [5, с. 139]. Натомість відмова від такої практики, концентрація уваги центру на особливостях культури й свідомості громадян з числа національних меншин – шлях, який завершує виникнення „держави, яка націоналізується”.

В цьому контексті важливим є твердження вченого стосовно того, що такий процес характерний не тільки Польщі, але й іншим новоутвореним країнам. Відправною точкою для нього в конструюванні цього висновку слугує той факт, що націоналізм став альфою й омегою тих з них, які постали після завершення Першої світової війни [1, с. 14-15]. Враховуючи це, вчений констатує очевидне: націоналізми характерні не тільки титульним націям, але й національним меншинам. Разом з тим Р.Брюейкер звертає увагу на те, що проходило повз увагу інших дослідників: „...націоналізм нових незалежних (або нових переформованих) держав” [1, с. 16].

Це міркування слід вважати знаковим. Держава, за Р.Брюбейкером, це не просто політичний інститут. Вона постає виразником інтересу тих новопосталих титульних націй, що виникли після падіння Османської, Російської імперій та Австро-Угорщини. Їхній націоналізм набуває нового ества. Він, сказати б, універсалізується, оскільки стає ідеологією не тільки партій чи іншого роду громадських об'єднань, але й перетворює державу в заручника, наповнює її безпосереднім змістом. Такі держави є виразниками інтересів не усіх націй, які проживають у ній, а лише однієї з них, тієї, що привласнює цей політичний інститут.

Серед елементів, які, згідно теоретичних узагальнень Р.Брюбейкера, демонструють відмежування від держави національних меншин та її націоналізацію, найважливішими, на нашу думку, є наступні. По-перше, „ідея, що центральна нація за законом „володіє” політичним утворенням, що це політичне утворення існує як політичне утворення цієї центральної нації і для неї” [1, с. 120]. По-друге, переконання титульної нації в тому, що для забезпечення її інтересів в усіх сферах суспільного життя, її незаперечної гегемонії над національними меншинами необхідно реалізувати комплекс заходів. По-третє, мобілізація з цієї метою держави та недержавних організацій [1, с. 120].

Діяльність урядів Другої Речі Посполитої та багатьох польських партій підтверджують ці міркування як їхньою стратегією щодо українців, так і євреїв. При цьому зауважимо, що останні, не маючи власної національної держави, були потенційними союзниками титульної нації в розбудові Польської Республіки. Промовистим для підтвердження цієї тези є пафос єврейської газети „Волинер Найєс”, яка з приводу 16-ї річниці Другої Речі Посполитої писала: „Незалежність у кордонах, які визначені трактатами, недоторканість найменшого клаптика землі, що знаходять в цих межах, становлять найвище право, яке визнають святим всі громадяни держави без різниці політичних переконань, визнання і національності... Єврейський народ об'єднується з іншими громадянами в своєму патріотизмі, готовності до жертвності й активного захисту кордонів Польщі. Народ єврейський пишається іменами своїх синів, які боролися за незалежність Польщі й постраждали, оскільки сьйво незалежності є запорукою громадянської свободи, спокою і гармонійної співпраці на добро Речі Посполитої Польської” [4, арк. 278 зв.].

Така позиція євреїв не була чимось винятковим. Скоріше навпаки. Адже станом на другу половину 1930-х рр. в їхньому середовищі усталилася ідеологія двох патріотизмів. „Велика” його модифікація – трансдержавний корпоративізм, така їхня взаємодія, що дозволяла б, завдяки об'єднанню сил у рамках організації на кшталт „Єврейського світового конгресу”, захищати інтереси нації в тих державах, де її представники потерпали від свавілля влади чи співгромадян. Натомість „малий патріотизм” розумівся як любов до країни проживання [11].

Ймовірно, теорія „малого патріотизму” – похідна ідеології євреїв-інтеграціоналістів. Виникнувши в Європі наприкінці XIX ст., вона мала за мету „злиття” євреїв з титульними націями при збереженні їхньої самобутності [18, Рр. 26]. Примарність створення власної держави, як і фактор незвіданості майбутнього в землі Обітованій, спонукав бажання більшості євреїв Центральної та Східної Європи залишатися в країнах проживання [6, с. 582]. Це, в свою чергу, актуалізувало завдання соціально-економічної й громадсько-політичної інтеграції в „чужі” держави на правах їх рівноправних громадян. Твердження на кшталт висловлених взимку 1937 р. Й.Менакером у містечку Городенка Станіславського воєводства – „Євреї є польськими громадянами, в Польщі народилися і в Польщі прагнуть жити” [3, арк. 106] – можна вважати в цьому контексті аксіоматичними.

Така інтеграційна політика євреїв, як і інших націй, не влаштовувала багатьох поляків. У 1920-х – 1930-х рр. вони опинилися в прокрустовому ложе суспільно-політичних ідей доби, стали їх заручниками. Центр, як і більшість польських партій, не виявляли готовності застосовувати владу як інструмент для задоволення потреб усіх націй, що проживали в країні. Національний егоїзм призвів до того, стверджував у 1938 р. один з представників титульної нації, що „...польський патріот вже здавна не відрізняє державного апарату від тих польських національних чинників, які поза національністю польською та її інтересами дня, будь-яких інших інтересів і жодних інших цілей держави не бачать...” [22, s. 200].

Такий світогляд притаманний з-поміж інших політичних течій ендемам, які до того ж демонстрували найбільш непримиренну позицію щодо євреїв. Детальну стратегію в єврейському питанні вони виробили в другій половині 1920-х – 1930-х рр. Її стрижнем стало завдання послаблення позицій євреїв в економіці. Від часу світової економічної кризи широко застосовуваним методом у боротьбі з ними стали акції економічного бойкоту. У Львові, наприклад, організація „Вшехпольська молодь”, копіюючи методи боротьби з євреями в нацистській Німеччині, організувала блокаду магазинів, власниками яких були євреї, давши тим самим старт акції в межах усєї Польщі [19, s. 114]. Загалом, стверджує сучасний польський вчений Є.Гольцер, у роки економічної кризи гасло боротьби з

євреями перетворилося на епіцентр в сповідуваному національними демократами діапазоні ідей [16, s. 362].

Активізація бойкоту євреїв переслідувала не тільки економічні цілі, а й розглядалася як необхідна передумова для досягнення кінцевої мети – примусити їх емігрувати з Польщі. Своєрідним кредо на цьому шляху можна вважати назву серії статей одного з молодендещьких часописів, що оприлюднив їх під заголовком “Хай польська земля обпікає їм стопи” [17, s. 389].

Поміж двома визначальними цілями „народових демократів” – витіснення євреїв на маргінес економічних процесів та стимулювання їхньої еміграції з країни – низка, сказати б, проміжних засобів, які мали сприяти досягненню завдання-максимум. Серед них – запровадження відсоткової норми (т.зв. *numerus clausus*) для євреїв у вищих навчальних закладах. Уперше вимогу її введення національні демократи висунули на зламі 1922-1923 рр. Згодом ідея *numerus clausus* доповнилася вимогами запровадження т.зв. лавкового гетто, тобто навчання євреїв у вищих навчальних закладах за окремими від християн партами.

В останньому передвоєнному десятилітті завдання усунення євреїв з різних сфер суспільно-політичного життя реалізовувалося шляхом запровадження т.зв. арійських параграфів у статуті товариств. Першим на початку 1937 р. його ввів Союз асистентів вищих шкіл у Львові, унеможлививши тим самим членство в ньому євреїв. Згодом, 9 травня того ж року, аналогічні статутні нововведення запроваджено з'їздами адвокатів і лікарів у Варшаві.

Важлива роль у планах витіснення євреїв з країни припадала на стратегію позбавлення їх політичних прав. Цього домагалось, наприклад, „Стронніцтво народове”, яке прагнуло заборонити їхню участь у роботі національних зборів. Водночас партія артикулювала вимоги усунення євреїв з війська, освіти, державних органів та органів самоврядування, економічного й культурного життя тощо.

Значимий елемент ендецького тиску на євреїв, стимулювання їхньої еміграції з країни – курс на ополячення міст. Ця акція на теренах Західної України мала відбуватися в рамках національного солідаризму: мешканці історичної Польщі, з метою підтримки поляків у Галичині й на Волині, повинні були безпосередньо прилучитися до витіснення євреїв з міських анклавів південно-східних воєводств Речі Посполитої. При цьому здобуття домінуючих позицій в них трактувалося як одна з панацей задля ліквідації безробіття поляків як на селі, так і в містах.

Ситуація, в якій перебували євреї Західної України, докорінно змінилася восени 1939 р., коли нацистська Німеччині та СРСР знищили Другу Річ Посполиту. Т.зв. четвертий поділ Польщі призвів до встановлення на територіях, що входили до її складу, тоталітарних режимів.

Не вдаючись до детального аналізу позиції євреїв у час агресії супроти Польщі, що виходить поза предмет даної статті, обмежимося констатацією наступного: чимало євреїв поставилися до приходу Червоної армії на західноукраїнські землі позитивно. Визначальним для них у ставленні до подій вересня 1939 р. виявилось усвідомлення загрози подальшої експансії Німеччини в Європі. На фоні махрового антисемітизму Третього рейху інший тоталітарний (радянський) режим, очевидно, виглядав меншим злом. Принаймні, він не загрожував обмеженням громадянських прав, переслідуванням на національному ґрунті й вигнанням з країни – реалії Німеччини другої половини 1930-х рр. Це й зумовило процес соціальної мімікрії: ті з євреїв, як і представників інших націй, які засуджували акт агресії СРСР супроти Польщі, не сприймали здійснюваних ним змін у різних сферах суспільного життя на окупованих територіях змушені були, заради уникнення репресій, вдавати схвалення до дій нового режиму [14, s. 808].

Суспільно-політичні ідеали, які принесла в Західну Україну радянська влада, суттєво скоригували становище євреїв. На попелищі держави, що націоналізувалася, постала влада, яка прагнула реалізувати свій проект соціальної рівності й, як стверджували її пропагандисти у вересні 1939 р., захистити місцеве населення від національного гніту „буржуазної” Польщі. З відстані років розуміємо, що паралельно, а можливо й передусім, йшлося про розширення територій СРСР та експорт назовні класових ідеалів правлячої в ньому партії. Принаймні можна бути категоричним у висновку стосовно того, що тенденція монополії влади в Другій Речі Посполитій однією нацією, створення всеосяжного режиму преференцій для неї з одночасною практикою врегулювання важливих для поляків завдань коштом національних меншин відійшла в минуле. Замість атмосфери домінування ідеалів нації поступово поставала інша, що сакралізувала соціально-економічний фактор та втілювала в суспільну практику безперспективну ідею класової диктатури.

Наслідки цих змін для євреїв – неоднозначні. Передусім тому, що в плинні становлення в Західній Україні тоталітарного режиму комуністичного зразка ліквідовано стрижень громадянського суспільства – багатопартійну систему. Численні політичні інституції – українські, польські, єврейські – припинили свою діяльність. Подекуди, як це сталося з останніми, вони припинили роботу з власної

ініціативи в перші ж дні радянської окупації. Так, наприклад, вчинили сіоністи Західної Волині, які були добре поінформовані стосовно ставлення до сповідуваної ними ідеології радянської влади [21, Р. 37].

В час ліквідації багатопартійної системи основний удар репресій НКВС спрямував супроти поляків: лише протягом останніх місяців 1939 р. у Західній Україні заарештовано 5406 чол. з числа представників колишньої титульної нації. До червня 1941 р. ув'язнено ще понад 16,5 тис. поляків [7, с. 95].

Жорна репресій не оминули й інших народів. Упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр. заарештовано понад 10,5 тис. українців й 2,5 тис. євреїв. Для останніх найстрашнішою виявилася перша хвиля арештів: за кілька місяців 1939 р. за ґратами опинилося майже 1,5 тис. представників їхньої суспільної еліти [7, с. 95]. Загалом, за підрахунками сучасних українських учених, євреї склали 30% серед загальної кількості депортованих із Західної України в час її радянзації 1939-1941 рр. Аналогічний показник серед поляків склав 50%, українців – 20% [2, с. 36].

Оскільки радянська влада керувалася тими ідеологічними принципами, які ґрунтувалися на засадах класового, єврейська візія здійснених нею соціально-економічних перетворень є опосередкованою. Вони реалізовувалися за апробованим раніше в СРСР кліше. Національні ж аспекти інновацій, що реалізовані новою владою, визначаються тими позиціями, які в час існування Польської республіки посідали конкретні спільноти.

Конфіскація завдала удару передусім полякам та євреям – тим, хто володів значними земельними володіннями, фабриками й осередками дрібнотоварного виробництва, закладами торгівлі. Колишні приватні власники працевлаштовувалися на одержавлених підприємствах і в кооперативах [10, с. 141].

Разом з тим, завдяки запровадженню радянською владою командно-адміністративної системи, їй вдалося розв'язати проблему безробіття. Протягом року на Рівненщині, наприклад, працевлаштовано 18 тис. чол., які до вересня 1939 р. так і не змогли знайти свого місця на ринку праці [13, арк. 12]. Серед них було й чимало євреїв. Їхня молодь отримала нові можливості для вступу в університети. Частина євреїв працевлаштувалася в органах влади [21, Р. 32]. Щоправда, як і за Польщі, євреї не здобули пропорційного своїй чисельності представництва в міських радах [20, s. 275]. Водночас здобутком для них стало те, що вони працевлаштовувалися на залізниці, в міліції – сферах, які за часів Другої Речі Посполитої були недоступними для національних меншин [21, Р. 32].

Суттєві зміни відбулися й у духовній царині. Серед очевидних негативів у діях радянської влади – закриття тих шкіл, у яких навчальний процес здійснювався на івриті, припинення діяльності єврейських кагалів [20, s. 275], які становили епіцентр їх громадського життя, грубе порушення закону про закриття молитовних будинків і вилучення їх приміщень. Лише на Волині так сталося в Дубно, де перестали функціонувати три синагоги й костел, у с. Вовниче Демидівського району Ровенської області, містечках Володимир-Волинську, Ковелі, Луцьку. Вилучені з власності єврейської громади сакральні споруди використано під господарські та культурні установи [9, с. 249-250]. Не додало авторитету радянській владі й закриття єврейських періодичних видань. На цьому тлі заснування у Львові й Станіславі єврейських театрів, організація єврейських шкіл, де діти навчалися на їдиш, випуск цією ж мовою єдиної на Західну Україну газети та трансляція єврейською мовою один раз на тиждень радіостанції у Львові [12, с. 92, 97] – децимія здобутків, які відверто губилися в переліку втраченого.

Окупація німецько-фашистськими загарбниками України відкрила нову, страхітливую сторінку в її історії. Принесені сюди окупантами расистські ідеї стали фатальними для євреїв. Розмірковуючи над її роллю в Голокості, ізраїльський учений Дж.Тененбаум стверджує: нацисти зробили теорію еволюції тваринного світу невід'ємною частиною своєї ідеології. „Їхній політичний словник був насичений такими словами, як простір, боротьба, відбір і викорінення... Вони не приховували наступного силіогізму своєї логіки: світ – це джунглі, в яких різні народи ведуть боротьбу за територію. Виграє сильніший, натомість слабший гине чи його вбивають. Чужі раси є загрозою безпеці. Євреї – це чужий елемент, і до них має бути застосований закон джунглів, котрий є законом божественним. Якщо такі визначальні постулати, то яка місія може бути більш високоморальною, ніж знищення євреїв? Тут закінчується силіогізм – і відкриваються двері газових камер” [8, с. 36].

Фізичному знищенню більшості євреїв Західної України передувало їх обмеження в правах, примус носити спеціальні знаки, відмежування від „арійського” світу й концентрація в гетто, пограбування й поневіряння...

Досліджена в даній статті проблема дозволяє висновувати:

1. Політика Польщі й Німеччини в єврейському питанні свідчить, що в умовах держав, які націоналізуються, та в реаліях тоталітарного режиму „чужий” трактується перепорою в реалізації омріяних титульними націями проєктів майбутнього. Звідси й популярний у Другій Речі Посполитій еміграційний варіант вирішення єврейського питання та геноцид, що реалізований нацистською

Німеччиною та її союзниками. Різниця в цих намірах і діях, звичайно ж, принципова. Передусім тому, що польський варіант прощання з іншістю не був реалізований, натомість Голокост став реальністю. Однак два варіанти вирішення єврейського питання мають спільний знаменник: прагнення розпрощатися з „чужими”. Стратегія польського авторитаризму в реалізації цієї мети базувалася на засадах примусу, нацистського варіанту тоталітаризму – на фізичному знищенні нації.

2. Емпірика досліджуваних подій засвідчує, що національний фактор здатний перетворюватися в альфу й омегу мотивації дій авторитарних і тоталітарних режимів.

3. Хоча з часу агресії СРСР проти Польщі частина євреїв вбачала порятунок від національної дискримінації в радянській владі, остання не виявила зацікавленості в них. Це з-поміж іншого зумовлено тим, що авторитарні/тоталітарні режими якщо й потребують легітимації влади на анексованих територіях, то намагаються здобути її завдяки компромісу з чисельно домінуючою нацією. Що ж до євреїв, то, ліквідувавши систему їх (як і інших національних меншин) дискримінації, радянська влада встановила такий порядок, який відповідав не стільки принципам збереження національнокультурних підсистем та громадянського суспільства, скільки її баченню оптимальної моделі національних відносин.

Джерела та література

1. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання в новій Європі / Пер. з англ. – Львів, 2006.
2. Гуляй В. Репресивна політика сталінського тоталітарного режиму щодо єврейського населення Західної України (1939-1941 рр.) // Голокост в Україні у регіональному і загальнолюдовському вимірі: Матеріали Міжнародної наукової конференції. Збірник наукових праць. – Львів, 2005. – С. 32-36.
3. Державний архів Івано-Франківської області, ф. 2, оп. 1, спр. 1463.
4. Державний архів Рівненської області, ф. 33, оп. 4, спр. 69.
5. Дунаева Ю.В. Проблемы национализма и этнической идентичности в странах Центрально-Восточной Европы (Обзор) // Политическая наука. – 2002. – № 4. – С. 138-159.
6. Лакер В. История сионизма / Пер. с англ. – М., 2000.
7. Мазур Г. Політика радянської влади щодо населення Західної України в 1939-1941 рр.: суть і наслідки // Україна – Польща: важкі питання. Т. 4. Матеріали IV Міжнародного семінару істориків „Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. – Варшава, 8-10 жовтня 1998 року. – Турса, 1999.
8. Михман Д. Историография Катастрофы. Еврейский взгляд: концептуализация, терминология, подходы и фундаментальные вопросы / Пер. с англ. – Днепропетровск, 2005.
9. Національні відносини в Україні. Збірник документів і матеріалів / Упор. Панчук М.І. та ін. – К., 1994.
10. Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах / Пер. з англ. – К., 2002.
11. С.Д. Жидівський Світовий Конгрес // Новий час. – 1936, 31 серпня. – С. 4.
12. Хонигсман Я. Катастрофа єврейства Західної України. – Львов, 1998.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 7379.
14. Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjny Archiwum Getta Warszawy. – Warszawa, 2001. – Т. 3.
15. Grzelak Cz. Wokół postaw Żydów wobec agresji sowieckiej na Polskę w 1939 r. // Świat NIEpożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII-XX wieku / Praca zbiorowa pod redakcją K.Jasiewicza. – Warszawa, 2004. – S. 881-882.
16. Holzer J. Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1974.
17. Majchrowski J.M. Problem żydowski w programach głównych polskich obozów politycznych (1918-1939) // Znak. – 1983. – S. 383-394.
18. Mendelsohn E. Reflections on East European Jewish Politics in the Twentieth Century // YIVO Annual.- 1991.- Vol. 20.- Pp. 23-37.
19. Rudnicki Sz. Obóz Narodowo-Radykalny. Geneza i działalność. – Warszawa, 1985.
20. Snyder T. Żydzi wołyńscy pod rządami polskimi oraz w okresie okupacji sowieckiej i nazistowskiej 1939-1944 // Świat NIEpożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII-XX wieku / Praca zbiorowa pod redakcją K.Jasiewicza. – Warszawa, 2004. – S. 266-291.
21. Spector Sh. The Holocaust of Volhynian Jews 1941-1944. – Jerusalem, 1990.
22. S.S. Kto decyduje, wykonuje i odpowiada w sprawach polityki narodowościowej? // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1938, 8 maja.

УДК 94(477)

Л.Романець, І.Романюк

МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВІ УМОВИ ПРАЦІ ПОВОЄННОГО УЧИТЕЛЬСТВА УКРАЇНИ

Життя школи 40-х – 50-х років ХХ століття було насиченим і складним. Роки післявоєнного відродження й розвитку народного господарства займають особливе місце в історії шкільництва, які пов'язані з великомасштабними відбудовчими роботами, голодомором 1946-1947 рр., хрущовськими експериментами 50-х – початку 60-х років.

Без всебічного і об'єктивного дослідження історії шкільництва не можна відтворити цілісну історичну картину повоєнних років. Актуальність даного питання посилюється і тим, що в історичній

З М І С Т

Розділ 1. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

<i>О.Удовенко, М.Юрій</i> КОЗАЦТВО ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН	3
<i>О.Лобко</i> ПОСЕСІЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (НА ПРИКЛАДІ ОРЕНДИ ЗЕМЛІ В ТЕПЛИЦЬКО – БУБНОВЕЦЬКО – СИТКОВЕЦЬКОМУ МАЄТКУ РОДИНИ ПОТОЦЬКИХ СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)	16
<i>О.Шмид</i> ЗЕМЕЛЬНА РУСИФІКАЦІЯ ВОЛИНИ ПІСЛЯ ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1863 РОКУ	25
<i>Г.Потапшнікова</i> ОСОБЛИВОСТІ КОНТРАБАНДНОГО ПРОМИСЛУ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ У КІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	30
<i>І. Міляевич</i> РОЛЬ ВОЛИНСЬКОГО ЗЕМСТВА У ФОРМУВАННІ СИСТЕМИ МІСЦЕВИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	33
<i>О.Колесник</i> ЦЕРКОВНЕ ПРОПОВІДНИЦТВО ЯК САМОБУТНІЙ ДУХОВНИЙ ЖАНР (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПИСУ „ПОЛТАВСКИЕ ЕПАРХИАЛЬНЫЕ ВЕДОМОСТИ”)	40
<i>А.Киридон</i> ДЕРЖАВА – ЦЕРКВА – СУСПІЛЬСТВО В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ПЕРІОДУ 1917 – 1930-Х РОКІВ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	46
<i>В.Милуць</i> В. ЛИПИНСЬКИЙ І ЦЕРКВА.....	54
<i>П.Долганов</i> ЗАХИСНА ЕКСПАНСІЯ: ЕКОНОМІЧНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ У ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	57
<i>В.Власенко</i> КОСТЬ МАЦІЄВИЧ НА ЧОЛІ БЮРО ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО РЕСПУБЛІКАНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНОГО КЛУБУ В ПРАЗІ	63
<i>М.Гон</i> ЄВРЕЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ АВТОРИТАРНИХ/ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1930-Х – ПОЧАТОК 1940-Х РОКІВ).....	68
<i>Л.Романець, І.Романюк</i> МАТЕРІАЛЬНО-побутові УМОВИ ПРАЦІ ПОВОЄННОГО УЧИТЕЛЬСТВА УКРАЇНИ	72
<i>О. Ворон</i> ДОБРОЧИННА ДІЯЛЬНІСТЬ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ	76

<i>С.Филипчук</i> УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ХРИСТІЯНСЬКИХ ПАРТІЙ У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ (1998,2002, 2004 рр.) І ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ (2006 р.) ВИБОРАХ	80
<i>В.Виткалов., О.Граб</i> ОСВІТА УКРАЇНИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	85
<i>Ю.Гриценко</i> УКРАЇНО-ІНДІЙСЬКІ СТОСУНКИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН.....	91

**Розділ 2.
ІСТОРІЯ ВОЛИНІ. КРАЄЗНАВСТВО**

<i>Л.Казначеева</i> СТРУКТУРА ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ДВОРЯНСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (60 - ТІ РОКИ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)	97
<i>Я.Цецик</i> ДІЯЛЬНІСТЬ УНДО НА ВОЛИНІ У КОНТЕКСТІ ЗМІНИ ПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ПАРТІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1935-1939 РР.)	104
<i>В.Борщевич</i> УКРАЇНСЬКИЙ СВЯЩЕНИК НИКАНОР ПАШКЕВИЧ (ДО СТОРІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)	113

**Розділ 3.
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ.
ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ**

<i>К.Ерофеев</i> КАЛЬВИНИЗМ В САНКТ-ПЕТЕРБУРГЕ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ(ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ)	120
<i>С.Дегтярьов</i> ЧИНОВНИКИ СУДОВИХ УСТАНОВ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ У КІНЦІ ХVІІІ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ І МАТЕРІАЛАХ ПОВІТОВИХ СУДІВ)	123
<i>Ю.Федорик</i> АНТИУНІАТСЬКА ПОЛІТИКА ЦАРСЬКОЇ ВЛАДИ В КІНЦІ ХVІІІ – ХІХ СТ., ТА ЇЇ ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНО-РЕЛІГІЙНІ ВІДНОСИНИ НА КОЛИШНІХ СХІДНИХ ЗЕМЛЯХ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.....	129
<i>С.Атаманенко</i> РОЗВИТОК ІМІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ США В ПЕРІОД ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ І РЕКОНСТРУКЦІЇ.....	135
<i>С.Косяк</i> НІМЕЦЬКИЙ КОЛОНІАЛЬНО-ТОВАРИСЬКИЙ РУХ 70-Х – ПОЧАТКУ 80-Х РОКІВ ХІХ СТ.	138
<i>Н.Плюта</i> ФРАНЦУЗЬКИЙ КОЛОНІАЛІЗМ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.: ТЕРИТОРІАЛЬНЕ РОЗШИРЕННЯ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	141

<i>Т.Телькієна</i> СИСТЕМА НАРОДНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА У ФРАНЦІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ПОГЛЯД РОСІЙСЬКИХ КОНСЕРВАТОРІВ	150
<i>Д. Ласкавий</i> АНГЛО-ПЕРСЬКА НАФТОВА КОМПАНІЯ І ТОВАРИСТВО «БРАТИ НОБЕЛЬ»: НОВІ МОТИВИ АНГЛО-РОСІЙСЬКОГО СУПЕРНИЦТВА В ПЕРСІЇ (1910 – 1913)	156
<i>О.Ворон</i> СОКОЛЬСЬКИЙ РУХ У ПЕРІОД ІСНУВАННЯ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ	164
<i>М.Карпенко</i> РОЛЬ КИТАЙСЬКИХ Й ІНШИХ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ ФОРМУВАНЬ У ЗАВОЮВАННІ ТА УТРИМАННІ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В СІЧНІ – ТРАВНІ 1919 Р.	169
<i>Н. Венгер</i> МЕНОНІТСЬКЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА СОЦІАЛЬНІ КОНФЛІКТИ В РОСІЇ У 1917-1920 рр. (НА ПРИКЛАДІ ПІВДЕННОРОСІЙСЬКИХ ГУБЕРНІЙ)	175
<i>О.Нагорнюк</i> РОСІЙСЬКИЙ ФАКТОР У ВИБОРАХ ДО ЗАКОНОДАВЧИХ ІНСТИТУЦІЙ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1920-ті – 1930-ті РР.)	183
<i>О.Давлстов</i> НЕУРЯДОВІ МОЛОДІЖНІ ОРГАНІЗАЦІЇ "ІІІ РЕЙХУ" І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УРЯДУ А.ГІТЛЕРА (1933-1936)	188
<i>Л. Коваленко</i> ВИСВІТЛЕННЯ ПАДІННЯ БЕРЛІНСЬКОЇ СТІНИ В МАТЕРАЛАХ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ	193
<i>S. Wilk</i> WYKORZYSTANIE INTERNETU PRZEZ ADMINISTRACJĘ PUBLICZNĄ I ELITY POLITYCZNE W RELACJACH Z MIESZKAŃCAMI WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO	198
<i>В.Пінцак</i> ПРИДНІСТРОВСЬКИЙ КОНФЛІКТ ЯК ФАКТОР УСКЛАДНЕННЯ ТРАНСКОРДОННИХ ВЗАЄМИН УКРАЇНИ	207
<i>О.Неприцький</i> ВЕЛИКА БРИТАНІЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НАПРИКІНЦІ ХХ СТ.	210
<i>В.Газін</i> НОВА БАЛКАНСЬКА КРИЗА НА РУБЕЖІ СТОЛІТЬ	214
<i>В.Завадський</i> ВСТУП КРАЇН БАЛТІЇ У ЄС ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ (1991-2004)	220
<i>Г.Роціна</i> ФАКТОР ІНОЗЕМЦІВ В СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ НІМЕЧЧИНИ	226
<i>М.Кабачинський</i> ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ ПРИКОРДОННИХ ВІЙСЬК РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ (Із циклу “Історія прикордонних структур зарубіжних країн”).....	237

Розділ 4.
ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ТА ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ.
МЕТОДОЛГІЯ, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Я.Кравченко</i> ПРОБЛЕМИ ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ КІНЦЯ ХVІІІ - ХІХ СТ. У ПРАЦЯХ ФРАНЦУЗЬКОГО ІСТОРИКА ДАНІЄЛЯ БОВТА	244
<i>О.Кіян</i> ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА	248
<i>Є.Сінкевич</i> ЛЬВІВСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ. ДО ПРОБЛЕМИ ПОРІВНЯННЯ З КРАКІВСЬКОЮ І ВАРШАВСЬКОЮ ІСТОРИЧНИМИ ШКОЛАМИ	254
<i>В.Яремчук</i> УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОТВОРЕННЯ В АЛЬТЕРНАТИВНИХ КОНЦЕПЦІЯХ УКРАЇНСЬКИХ РАДЯНСЬКИХ ІСТОРИКІВ (СЕР. 50-Х – ПОЧ. 70-Х РОКІВ).....	257
<i>В.Михайлов</i> УКРАЇНСЬКА СВІТСЬКА РУКОПИСНА КНИГА ХVІІ - ХVІІІ СТОЛІТТЯ В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ О.АПАНОВИЧ	261
<i>Б.Острогорова</i> КОНТРОВЕРСІЙНІСТЬ ДИСКУРСУ ПОСТМОДЕРНУ	266
<i>М.Ślęzak</i> PRAWA MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH W POLSCE W ŚWIETLE USTAWY O MNIEJSZOŚCIACH NARODOWYCH I ETNICZNYCH ORAZ O JĘZYKU REGIONALNYM.....	272
<i>В. Szegda</i> MNIEJSZOŚCI NARODOWE A POLSKIE MEDIA W PRACACH SEJMOWEJ KOMISJI MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH I ETNICZNYCH IV KADENCJI SEJMU RP (ze szczególnym uwzględnieniem mniejszości ukraińskiej).....	275
<i>С.Троян</i> ПРОБЛЕМИ НІМЕЦЬКОГО КОЛОНІАЛІЗМУ: ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	279
<i>О.Северова</i> ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ В ПЛАНАХ ТА ПРОГРАМАХ ДЕКАБРИСТІВ	284

Розділ 5.
МАТЕРІАЛИ ТРЕТЬОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
„ЕВОЛЮЦІЯ ВІЙСЬКОВОГО МИСТЕЦТВА”
(1 – 2 листопада 2007 р., м. Рівне)

<i>І.Марчук, В.Мушировський</i> КОЛЕКЦІЯ ЗБРОЇ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ	287
<i>Ю.Візітів</i> КОРОТКИЙ СЛОВНИК ВІЙСЬКОВОЇ ФОРМИ, СПОРЯДЖЕННЯ ТА ЗБРОЇ	295

**Розділ 6.
РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ, РЕФЕРАТИ ТА ОГЛЯДИ**

Ю.Войцехівський

Юрій Лизогуб: ЩЕ НЕ ПРОЙДЕНО ШЛЯХ!

(До ювілею доктора історичних наук, професора ЮРІЯ МАРКОВИЧА ЛИЗОГУБА)299

О.Прищеп

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА

В ОСТАННІЙ ПРАЦІ Г.С.ДЕМ'ЯНЧУКА

(Рец.: Дем'янчук Г.С. Українське краєзнавство: сторінки історії

/Г.С.Дем'янчук, Б.Г.Дем'янчук, А.Г.Дем'янчук. – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2006.

– 296 с. – Бібліогр.: с. 247-253.) 301

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 302

ЗМІСТ 304

Наукове видання

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск 12

Відповідальний за підготовку збірника до видання – С.С. Троян

Відповідальний за випуск – В.М.Шеретюк

Комп'ютерна верстка – С.С.Троян

Обкладинка – О.Я.Тарасюк

Підписано до друку 5. 01. 2008 р. Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”. Наклад 100. Обліково-видавничих аркушів 32,94. Віддруковано засобами оперативної поліграфії ПП Самборський І.О., вул. Толстого, 3, м. Рівне, Україна, 33028.

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне: РДГУ, 2008. – Випуск 12. – 309 с.